

КОХАНСЬКА М. Л.,
здобувач кафедри цивільного права
та процесу факультету № 6
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 347.919

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ СУДОВИХ ПРОЦЕДУР У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО СУДОВОГО ЗАХИСТУ

У статті проводиться теоретичне дослідження основних принципів та критеріїв диференціації в межах цивільного судочинства України. На підставі аналізу міжнародних стандартів судочинства вивчаються відповідні національні процесуальні засоби на предмет їхнього впливу на ефективність судового захисту. Зроблений висновок про загальну спрямованість диференціації судових процедур на виконання вимог своєчасного вирішення цивільних справ ыз метою ефективного судового захисту.

Ключові слова: диференціація в цивільному судочинстві, ефективність, процесуальні засоби, своєчасність розгляду та вирішення цивільних справ.

В статье проводится теоретическое исследование основных принципов и критериев дифференциации в рамках гражданского судопроизводства Украины. На основании анализа международных стандартов судопроизводства анализируются соответствующие национальные процессуальные средства на предмет их влияния на эффективность судебной защиты. Сделан вывод об общей направленности дифференциации судебных процедур на своевременность разрешения гражданских дел в целях эффективной судебной защиты.

Ключевые слова: дифференциация в гражданском судопроизводстве, эффективность, процессуальные средства, своевременность рассмотрения и разрешения гражданских дел.

The article contains a theoretical study of the main principles and criteria for differentiation of civil legal proceedings in Ukraine. Based on the analysis of international judicial standards, the relevant national procedural means are investigated for their impact on the effectiveness of justice. The conclusion is made about the general orientation of the differentiation of judicial procedures to fulfill the requirements of timely resolution of civil cases with a view to effective judicial protection.

Key words: differentiation in civil legal proceedings, efficiency, procedural means, timeliness of consideration and resolution of civil cases.

Вступ. Досягнення в результаті здійснення цивільного судочинства мети ефективності захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави відбувається закріпленими в чинному законодавстві засобами, які повинні відповідати вимогам справедливості та своєчасності за умови неупередженого розгляду та вирішення цивільних справ. Питання ефективності засобів правового захисту особливо актуальне в справах, в яких йдеться про надмірну тривалість провадження та які спричиняють надходження до Європейського суду з прав людини (далі – Суд) великої кількості заяв. Суд щодо цього зазначив, що в такому

разі дуже важливо переконатися в наявності ефективного засобу правового захисту, як того вимагає ст. 13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [1; 2]. Така проблема, хоч вона й не єдина, породжує велику кількість заяв до Суду [1]. Європейська комісія з питань ефективності правосуддя як засоби підвищення ефективності здійснення судочинства пропонувала більш широке застосування прискорених та спрощених процедур із розгляду справ, альтернативних способів вирішення спорів [3, с. 92]. Державам-членам Комісією адресовані рекомендації, спрямовані на управління судовим часом та пов'язані з диференціацією в межах цивільного судочинства; встановлення системи, в якій визначення строків судового провадження здійснюється як судом, так і сторонами процесу (погоджувальні процедури). Закріплена після реформування цивільного судочинства в грудні 2017 р. диференціація проваджень із розгляду та вирішення цивільних справ стала результатом подальших євроінтеграційних процесів, спрямованих на забезпечення ефективності правосуддя із цивільних справ.

Правова природа, сутність та зміст окремих видів проваджень у цивільному судочинстві як прояв диференціації були предметом окремих наукових досліджень В. Бобрика, С. Короеда, К. Гусарова, В. Комарова, І. Ізарової, А. Лесько, О. Ткачук, О. Зуб, М. Вербицької, Ю. Навроцької, Н. Сакари й інших. Проте роль диференціації судового процесу для досягнення його ефективності вченими досліджувалася лише в окремих аспектах, а системний підхід майже не застосовувався.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне обґрунтування впливу на ефективність судового захисту конкретних форм прояву диференціації проваджень і окремих судових процедур у цивільному судочинстві.

Результати дослідження. Комітетом міністрів Ради Європи (далі – Комітет) щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення правосуддя, було рекомендовано державам-членам запровадити конкретні правила, які прискорюватимуть вирішення спорів, а також застосовувати спрощені методи судового провадження, відмову від судових засідань, проведення лише одного слухання, здійснення лише усного або лише письмового провадження тощо. У зв'язку з реформуванням цивільного процесуального законодавства деякі рекомендації взяті до уваги [4], що вплинуло на подальшу диференціацію в межах цивільного судочинства.

Засадодою запровадження та функціонування спрощених процедур із розгляду цивільних справ різного характеру є вимога пропорційності [5, с. 127]. Повноваження суду з визначення виду позовного провадження мають відповідати вимогам, закріпленим у ст. 11 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, відповідно до яких суд визнає час в межах, встановлених законом, порядок здійснення провадження в справі, враховуючи: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними та публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін; час, необхідний для вчинення тих чи інших дій; розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями тощо.

Згідно із чинним цивільним процесуальним законодавством, критерієм розмежування порядку, в якому здійснюється цивільне судочинство, є наявність спірних вимог і розмір ціни позову (ч. 2–7 ЦПК України). За цими критеріями цивільне судочинство здійснюється в порядку наказного, окремого та позовного провадження, а останнє диференційовано на загальне та спрощене. Порядком спрощеного позовного провадження, відповідно до ч. 1 ст. 274 ЦПК України, розглядаються малозначні справи та справи, що виникають із трудових відносин. Відповідно до ч. 6 ст. 19 ЦПК України, малозначними справами є: справи, в яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, визначених законом імперативно, та справ, ціна позову в яких перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; інші вимоги, об'єднані з вимогами в справах, що віднесені до загального провадження.

Варто погодитися з І. Ізаровою, яка зазначає, що термін «малозначні» є досить специфічним, оскільки значення справи для заявника не залежить від ціни позову або складності

справи. Також неоднозначним є поділ справ на значні та малозначні [6, с. 18]. Варто погодитися з думкою про те, що для кожної людини справи, що її стосуються, – значні. Однак із набранням чинності новим ЦПК України «малозначні справи» є правовою категорією, яка підлягатиме застосуванню за правовими критеріями. У правників застосування п. 5 ч. 4 ст. 274 ЦПК України викликає особливе занепокоєння [7]. Суд наділений повноваженнями щодо вирішення питання, в якому порядку розглядати справу, враховуючи ч. 3 ст. 274 ЦПК України, де критеріями є: ціна позову; значення справи для сторін; обраний позивачем спосіб захисту; категорія та складність справи; обсяг і характер доказів у справі, зокрема необхідність призначення експертизи, виклику свідків тощо; кількість сторін та інших учасників справи; чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес. Суд також зважає на позицію сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження (ст. 276 ЦПК України, ч. ч. 4, 5 ст. 277 ЦПК). Якщо суд вирішив розглянути справу порядком спрощеного позовного провадження, але надалі постановив ухвалу про розгляд справи за правилами загального позовного провадження, то розгляд справи починається зі стадії відкриття провадження в ній. У такому разі повернення до розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження не допускається.

Отже, незважаючи на диспозитивні засади судочинства та зазначені правила, під час визначення порядку вирішення цивільної справи позовного провадження суд наділений значними дискреційними повноваженнями. Ідеться про судовий розсуд, який застосовуватиметься у відповідному разі і може не відповідати приватним інтересам учасників справи. Дискреційними визнають повноваження суб'єкта владних повноважень обирати в конкретній ситуації між альтернативами, кожна з яких є правомірною, тому не можна допустити, щоб використання дискреційних повноважень призводило до порушення прав та інтересів осіб, які звернулися до суду, а також стали перешкодою для доступності судового захисту [7].

Варто звернути увагу на серйозні правові наслідки визначення справи як малозначної, тому необхідно розрізняти процесуальні підстави для розгляду справи порядком спрощеного провадження, коли встановлений факт малозначності справи або визнання її малозначною судом, або якщо суд за клопотанням позивача дійде висновку про можливість її розгляду в спрощеному провадженні. За будь-якого вибору судом виду провадження щодо справ, визначених у ч. 2 ст. 274 ЦПК України, не можна однозначно говорити про порушення судами процесуального законодавства, оскільки йдеться про застосування дозволеного законом судового розсуду, який повинен ґрунтуватися на неупередженості. Проте різне застосування відповідних норм на практиці обґрунтовує необхідність забезпечення єдності підходів судів до вирішення таких процесуальних питань [8; 9].

Визначення виду позовного провадження має велике практичне значення, зумовлене процесуально-правовими інтересами учасників справи, оскільки від обрання того чи іншого порядку залежать надані законом процесуальні засоби захисту права, строки вчинення судом і учасниками справи відповідних процесуальних дій. Зокрема, до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається порядком спрощеного провадження, вирішуються такі питання: розгляд справи колегією суддів; позивач може збільшити або зменшити розмір позовних вимог, змінити предмет позову або підстави для нього; можливе залучення співвідповідача або заміна неналежного відповідача, вступ третіх осіб, подання заяви про виклик свідка тощо. Розгляд справи по суті порядком спрощеного провадження починається з відкриття першого судового засідання або через тридцять днів із дня відкриття провадження в справі, якщо судові засідання не проводиться (ч. 2 ст. 279 ЦПК України). Також законом встановлені особливості щодо строку подання заяв по суті справи в спрощеному позовному провадженні (ст. 278 ЦПК України).

Вибір спрощеного провадження судом має й інші специфічні особливості, пов'язані із проведенням судового засідання. Так, відповідно до ч. 6 ст. 279 ЦПК України, суд може відмовити в задоволенні клопотання сторони про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторін за одночасної наявності таких умов: предметом позову є стягнення грошової суми, розмір якої не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працез-

датних осіб; характер спірних правовідносин та предмет доказування в справі не потребують проведення судового засідання з повідомленням сторін для повного та всебічного встановлення обставин справи. Отже, йдеться про обмеження гласності, відповідно до яких розгляд справи здійснюється порядком письмового провадження за наявними в справі матеріалами, якщо законом не передбачено повідомлення учасників справи (ч. 13 ст. 7 ЦПК України). Відповідні правила, безумовно, мають на меті здійснення своєчасного розгляду та вирішення справи, але під час оцінювання ефективності судового захисту необхідно звертати увагу на обставини справи, клопотання сторін щодо виду провадження чи забезпечення або витребування доказів, поновлення строків тощо.

Зважаючи на викладені положення, вимоги принципів диспозитивності та пропорційності, засадою яких є забезпечення розумного балансу між приватними та публічними інтересами, значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, з метою удосконалення порядку призначення виду позовного провадження, забезпечення ефективності судового захисту, варто визнати доцільним правило, за яким, коли обидві сторони заявляють про проведення загального або спрощеного позовного провадження, суд зобов'язаний його призначити, окрім випадків, передбачених ч. 4 ст. 274 ЦПК України.

Чинним законодавством не встановлено диференціації судового збору залежно від того, здійснюється розгляд та вирішення справи порядком загального чи спрощеного позовного провадження. Відповідні положення законодавства є несправедливими, з огляду на те, що порядком спрощеного провадження судом здійснюється значно менша кількість процесуальних дій порівняно із загальним позовним провадженням. Враховуючи превентивну та виховну функцію судового збору, на наш погляд, його диференціація сприяла б вирішенню справ порядком загального позовного провадження в дійсно необхідних випадках.

Важливе місце в межах диференціації цивільного судочинства посідає наказне провадження, яке відповідає міжнародному критерію спрощення судових процедур щодо справ, які стосуються незаперечного права, у разі пред'явлення вимог на невеликі суми. Примітним є те, що особа має право звернутися до суду з відповідними вимогами в наказному або спрощеному позовному провадженні, на власний вибір (ч. 2 ст. 161 ЦПК України). На користь забезпечення своєчасності розгляду та вирішення справи, управління судовим часом свідчить можливість та умови проведення заочного розгляду справи (ст. 280 ЦПК України). Судові рішення, ухвалені порядком наказного та заочного провадження, переглядаються судом, який їх ухвалив, у встановлених законом випадках (ст. ст. 170, 284 ЦПК України). Зазначені правила безпосередньо спрямовані на процесуальну економію та своєчасність судового захисту, оскільки щодо відносно незначних випадків, які є підставою для перегляду, немає сенсу здійснювати апеляційний перегляд.

Що стосується невідкладних справ і випадків, щодо яких висловлена позиція Комітету, чинне законодавство не передбачає диференціації процедур, окрім забезпечення позову та доказів до подання позовної заяви (ч. 3 ст. 116, ч. 2 ст. 149 ЦПК України), вирішення питання про забезпечення доказів без повідомлення інших осіб (ч. 4 ст. 118 ЦПК України), не передбачено прискорення провадження. Але для законодавства України є традиційним негайне виконання судових рішень, що варто оцінити позитивно, зважаючи на вимогу щодо значення справи для сторін.

Отже, диференціація судових процедур щодо розгляду та вирішення цивільних справ («горизонтальна» диференціація) має логічний поділ, та її можна розцінювати як класифікацію, критеріями якої є ціна позову, категорія та складність справи; обсяг та характер доказів у справі, наявність спору про право. Щодо диференціації процедур із перегляду судових рішень («вертикальної» диференціації) Комітет зазначав, що для забезпечення того, щоб суд другої інстанції розглядав лише належні питання, варто виключити низку категорій справ, наприклад, позовних вимог на невеликі суми (за чинним законодавством, перегляд рішення судом, який його ухвалив (ч. 1 ст. 170 ЦПК України, ст. 284 ЦПК України)) (ст. 3 Рекомендацій Комітету № R (95) 5) [10], дозволити суду другої інстанції відповідно до спрощеної процедури (наприклад, без сповіщення іншої сторони) відхиляти будь-які скарги, які вида-

ються йому відверто необґрунтованими або поданими з наміром зловживання, передбачити застосування належних санкцій (ст. 4 Рекомендацій Комітету № R (95) 5).

Відповідно до Рекомендацій Комітету, заяви про перегляд рішень судів до суду третьої інстанції мають передусім подаватися щодо тих справ, які заслуговують на третій судовий розгляд, наприклад, справ, які розвиватимуть право або сприятимуть однакою тлумаченню закону. Вони також можуть бути обмежені переглядом у тих справах, де питання права мають значення для широкого загалу [10]. Зважаючи на викладені положення, розуміння категорії «малозначні справи» є важливим для дотримання принципу пропорційності, оскільки від розуміння поняття «малозначності» залежить можливість касаційного оскарження відповідного рішення. Згідно із ч. 3 ст. 389 ЦПК України, касаційному оскарженню не підлягають судові рішення в малозначних справах, за винятком таких: коли касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики; якщо особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до ЦПК України, позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, під час розгляду іншої справи; коли справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу; якщо суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково.

Отже, дискреційні повноваження судів різних інстанцій, зокрема в питаннях визначення належності чи доцільності певного провадження, є суттєвими. Незважаючи на те, що судові рішення в малозначних справах не підлягають оскарженню касаційним порядком (за деякими винятками), законодавство не містить обмеження на касаційне оскарження судових рішень, ухвалених в інших справах, що розглянуті порядком спрощеного позовного провадження, але не є малозначними, що й становить основний зміст процесуального принципу «забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом» (п. 9 ч. 3 ст. 2 ЦПК України).

Оскільки диференціація судових процедур може проводитися за ціною позову та наявністю спору про право, то не можна оминати провадження договірною характеру та процедури з урегулювання спору. Рада Європи підтримує договірні види проваджень, у межах яких сторони процесу можуть визначити окремі моменти процесу (встановити на договірній основі тимчасові межі для подання документів до суду; визначити дати слухань і засідань). Відповідні провадження є не в усіх державах, але вони є засобом підвищення ефективності судових систем [3, с. 93].

Науковцями пропонується додаткова диференціація в межах цивільного судочинства, зокрема у вигляді погоджувального провадження. У цьому значенні С. Короедом цивільне судочинство розглядається як послуга за спільного звернення сторін до суду із проханням вирішити спір. Характерними рисами запропонованого погоджувального провадження є те, що воно є альтернативою позовному, за яким справи порушуватимуться за спільним зверненням обох учасників спірних матеріальних правовідносин і розглядатимуться з мінімальними процесуальними формальностями [11, с. 416]. Дослідник наголошує на тому, що запровадження договірного провадження має підвищити ефективність цивільного судочинства, забезпечити належне виконання його завдань, спрямоване на обмеження процесуального формалізму та створення оперативного цивільного судочинства з мінімальними затратами часу та засобів [11, с. 62].

Особливе місце в «горизонтальній» диференціації цивільного судочинства посідає врегулювання спору за участю судді як факультативна стадія. Особливістю такого провадження є те, що воно призначається за згодою сторін до початку розгляду справи по суті (ч. 1 ст. 201 ЦПК України). Отже, можна говорити про договірне провадження. Проте врегулювання спору має завданням не розгляд та вирішення цивільної справи, а мета цивільного судочинства як захист не досягається. На наше переконання, у такому разі виконується охоронна функція цивільного процесуального права.

Висновки. За міжнародними стандартами в галузі судочинства диференціацію судових процедур варто визнати одним із засобів управління судовим часом. Диференціа-

ція судових процедур відповідно до чинного цивільного процесуального законодавства залежно від категорії та складності справи, значення справи для сторін, обраного позивачем способу захисту, обсягу та характеру доказів у справі тощо є важливим чинником забезпечення своєчасності судового захисту та його ефективності. Спрощення судових процедур повинно впроваджуватися з урахуванням принципу пропорційності. Необхідність окремої процедури має бути обґрунтована найбільшою пристосованістю до розгляду конкретної групи справ із максимальною гарантованістю досягнення водночас мети цивільного судочинства. У зв'язку із викладеними положеннями перспективним напрямком наукових досліджень щодо диференціації судових процедур є теоретико-правове обґрунтування прискорення провадження, відповідальності за порушення вимог своєчасності, а також подальшого вдосконалення судових процедур, спрямованих на управління судовим часом.

Список використаних джерел:

1. Рекомендація Rec (2004) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо вдосконалення національних засобів правового захисту від 12 травня 2004 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_718.
2. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Креуз проти Польщі». URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/980_030.
3. Жан-Поль Ж., Гурбанов Рамин Афад оглы. Европейская комиссия по эффективности правосудия. Организация. Деятельность. Развитие: научн. издание. М.: Юнити-Дана, 2015. 331 с.
4. Рекомендация R (84) 5 Комитета министров Совета Европы государствам-членам относительно принципов гражданского судопроизводства, направленных на совершенствование судебной системы от 28 февраля 1984 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_126.
5. Ізарова І. Принцип пропорційності у цивільному процесі ЄС та перспективи його запровадження в цивільному процесі України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2016. Вип. 37 (1). С. 127–130.
6. Ізарова І. Реформи цивільного процесуального законодавства в незалежній Україні: 1991–2017 рр. Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства: зб. наук. праць. Київ: Дакор, 2017. 242 с. С. 18–35.
7. Лесько А. Малозначність справ цивільної юрисдикції як критерій для їх розгляду у спрощеному позовному провадженні та відмови у відкритті касаційного провадження 30.11.2017 // Цензор.НЕТ. URL: http://www.vru.gov.ua/mass_media/998.
8. Ухвала від 9 лютого 2018 р. Петрівського районного суду Кіровоградської області, справа № 400/162/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72112571>.
9. Ухвала від 9 січня 2018 р. Сарненського районного суду Рівненської області, справа № 572/2951/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71475832>.
10. Рекомендація № R (95) 5 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах від 7 лютого 1995 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_153.
11. Короед С. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03; Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України. Київ, 2014. 489 с.

